

A PHD-ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Nagy Csilla

MEGVONT HATÁROK

Tér, táj, én-koncepció József Attila és Szabó Lőrinc
1930-as évekbeli költészetében

Miskolci Egyetem BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola
A modern magyar irodalom történeti és elméleti modelljei program

Miskolc

2012

A Doktori Iskola vezetője:

Prof. Dr. Kecskeméti Gábor intézetigazgató egyetemi tanár

Témavezető:

Prof. Dr. Kabdebó Lóránt professor emeritus

I. A kutatási feladatról

A dolgozat a későmodern poétika egyes, általam jellemzőnek ítélt tulajdonságainak, jelenségeinek bemutatását tűzi ki célul, József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évekbeli szövegeinek vizsgálatára támaszkodva. Ezt az időszakot – amely a kortárs költészettörténeti és -elméleti diskurzus egyik legtöbb kérdésfelvetést előidéző horizontja – mindenekelőtt az én és a másik (értelmezésemben a mindenkori másik: a táj, a környezet, a megszólított stb.) versbeli megjelenéseinek kontextusában tanulmányozom, azonban nem teljes körű vizsgálatra törekszem (nem célom az adott korszakban, a két szerző életművében megjelenő tematikus és retorikai én-konstrukciók és kölcsönviszonyok teljes körű áttekintése). Kérdésfelvetésem arra irányul, hogy a különböző tematikák köré épülő önértelmezési metódusok milyen poétikai megvalósulást feltételeznek: részletesen tárgyalom a táj- és térpoétika, a testpoétika, valamint az én retorikai felbontásának és konstruálódásának jelenségét a két szerző művei alapján, és rámutatok azokra a hasonlóságokra és párhuzamos tapasztalatokra, kapcsolódási pontokra, amelyek az egymással ellentétes utakat bejáró szerzők életművén belül találhatók.

Az említett periódusra vonatkozó kérdések azonban nem nyernének létjogosultságot a kilencvenes években végbement szemléleti váltás nélkül, amely során a líraértés hatvanas években kialakult „fejlődéstörténeti” koncepcióját felülíró, az irodalmi kifejezésformák, poétikai sajátosságok és szemléleti tartalmak történetiségére irányuló újszerű megközelítés került az elemzési-kritikai módszerek homlokterébe. Ezen vizsgálatok a húszas-harmincas években lezajlott lírai korszakváltás felderítését tették lehetővé, vagyis a klasszikus modern poétika átívelését egy olyan költői beszédmódba, amely bizonyos elemeit tekintve a kortárs lírával való folytonosságot mutat.

A dolgozat egy ívet szándékozik megrajzolni, amely nem elsősorban kronológiai rendet követ, hanem inkább a mindenkor másikkal való szembesülés különböző tematikus és poétikai eljárásokat eredményező változatait mutatja be az egyes fejezetekben. Nem intertextuális metszéspontokat igyekszem bemutatni, hanem szemléletbeli és poétikai érintkezéseket: a tér- és tájköltészet, a testpoétika, az én tematikus és retorikai megjelenése, felbontása állnak a kérdésfelvetés középpontjában. A szövegelemzések során különböző irodalom- és művészettudományos, valamint filozófiai és medialitás-elméleti műveket, eredményeket is figyelembe veszek és hasznosítok, az egyes szövegek (fejezetek) esetében ezek egymástól eltérnek, mivel minden esetben az adott alkotásból kiindulva igyekszem az elméleti bázist megtalálni. A dolgozat gondolatmenetéhez lazán illeszkedő *Appendix (Hagyománytörténet)* József Attila és Szabó Lőrinc költészetét a kortárs irodalom felől olvassa újra, Lövétei Lázár László és Kukorelly Endre verseinek elemzésével a hagyomány létmódjáról mutat pillanatképet.

II. A kutatás módszere

A dolgozat négy tematikus fejezetben és az *Appendix*ben felvetett hagyománytörténeti kontextusban vizsgálja a későmodern magyar költészet két jelentős költőjének, József Attilának és Szabó Lőrincnek az 1930-as években írt verseit, különös tekintettel az individualításra, az én tematikus és retorikai megalkotottságára, az én térbeli (adott esetben időbeli) pozícionálására. A vizsgálat fő témakörei a következők:

- II. fejezet (*Tájköltészet*): József Attila és Szabó Lőrinc tájat tematizáló szövegeinek, pontosabban az én és a táj (a másik) viszonyának bemutatására törekszem, kitekintve a tájköltészetre mint romantikus hagyományra is.
- III. fejezet (*Test, táj, szubjektum*): az én és a másik viszonyát a szerelmi költészet kontextusában vizsgálom, ezáltal a későmodern testpoétika egyes aspektusainak értelmezését is végrehajtom, elsősorban Szabó Lőrinc *A belső végtelenben* és József Attila *Óda* című szövege alapján.
- IV. fejezet (*Önmagunkat látni*): az én megalkotottságát, (ön)értelmezési lehetőségeit olyan szövegek alapján elemzem, amelyek a tükör és a fénykép médiuma által teszik lehetővé az én megismerését illetve önmaga felismerését.
- V. fejezet (*Magánterület*): a választott versek mindegyike valamiként a vers énjének térbeli meghatározottságát (ennek hiányát) tematizálja.

Appendix (Hagyománytörténet):

arra a kérdésre keresem a választ, hogy József Attila és Szabó Lőrinc beszédmódja, a későmodern hagyomány hogyan jelenik meg a kortárs irodalomban.

Alapvetően a szoros szövegolvasás módszerével igyekszem a felvetett kérdésekre válaszokat találni, a szöveg szerveződéséből kiindulva találok rá az irodalomtörténeti és -elméleti, valamint az irodalmi nyelv mediális működésével kapcsolatos „törvényszerűségekre”. A szöveg- és médiumközi, kompozicionális, tropológiai, stiláris szempontokat együttesen alkalmazó elemzések szándékom szerint Szabó Lőrinc és József Attila életművének újszerű olvasatát, eddig nem vagy csak érintőlegesen tárgyalt összefüggések feltárását és bizonyítását hajtják végre, ezáltal a későmodern líra alakulástörténetéhez, ezen belül a paradigmaváltás jelenségéhez szólnak hozzá, továbbá a szubjektivitás, az önreprezentáció nyelvi lehetőségeinek kérdésköre tekintetében is – a művészet- és médiumelméleti, természettudományos, filozófiai szempontokat együttesen szemlélő – tapasztalatokkal szolgálnak.

Elmondható, hogy az énre és pozícionáltságára (metafizikai szerepére vagy lélektani működésére) vonatkozó rákérdezés során a lét (környezet) végességének, határooltságának és megérthetőségének tapasztalata nyelvi tényezőként van jelen, amely azonban nem választható el egyfajta kortapasztalattól. Olvasatomban a korabeli művek alávetethetők (sőt, kínálják magukat) egy olyan vizsgálódásnak, amely megszakítottságokat és rejtett folytonosságot próbál feltárni a huszadik század első felének költészetében, amely kérdésfelvetés azonban nemcsak az én és a szubjektivitás, retoricitás kérdéskörét érinti, hanem a tapasztalat és a valóság leképezésének (szövegben tetten érhető) módja is az értelmezés tárgyát jelenti, ennek eszköze pedig a lírai mű medialitásának vizsgálata.

A dolgozat azt igyekszik feltárni és bizonyítani, hogy a József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évekbeli költészetének párhuzamai részben egy látásmód – kortapasztalat, a korszak mediális konvenciói, bölcséleti irányzatai – révén jöttek létre. Az általam választott műveket keletkezési idejük, időpontjuk mindenképpen egymás mellé helyezi. Efelől tekinthetünk bizonyos versekre úgy, mint a két alkotó életműve közötti metszéspontokra, amelyek új

összefüggésrendszereket hozhatnak, hoznak létre, ezáltal új „fényviszonyokat”, értelmezési lehetőségeket teremtve. József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évek végi költeményeiben egyfajta számvetésről beszélhetünk: az „én” másikkal való szembesülésének, és ezáltal öndefiníálásának kérdése, lehetősége válik a szövegek tétjévé, amelynek megoldása a két életműben, a két szerző pályája során különböző, ám hasonló elmozdulásokat produkáló poétikai beszédmódokkal történik. Arra teszek kísérletet, hogy az általam választott korszak versei segítségével a két költői pálya közötti metszéspontokat mutassam be, tematikus és poétikai értelemben egyaránt. Elsősorban tehát az azonosságokra koncentrálok, egyfajta „párbeszédet” próbálok létrehozni József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évek végi szövegei között, hogy a paradigmaváltáson túl is „számot vethessünk” a későmodern líra alakulásával.

III. A kutatás eredményei

A harmincas évek meghatározó jelentőséggel bíró alkotásai versbeszéd és én-koncepció, látásmód, struktúra, a pszichologizmus és modalitás újfajta megvalósulásai szempontjából korszak- és szemléletváltást leképező költeményeknek tekinthetők. A két szerző műveinek együttes olvasását, vagyis a két életmű párhuzamba állítását az teszi lehetővé és indokoltá, hogy eltérő alapkarakterük ellenére ugyanannak a költészettörténeti korszakváltásnak, funkcióváltásnak, paradigmaváltásnak nevezett folyamatnak a részesei, amely a húszas-harmincas évek fordulóján a költészetünkben bekövetkezett.

A disszertáció Szabó Lőrinc és József Attila verseinek együttes olvasásával bizonyítja a bevezetésben megfogalmazott állításokat és téziseket, nevezetesen azt, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján bekövetkezett lírai paradigmaváltás az individualitás, az én önreprezentációjának megváltozását eredményezte, amely változás a versbeli én térbeli és időbeli rögzíthetőségének, megjelölhetőségének feltételeit is átformálta. A dolgozat egymásra épülő fejezetei egyre táguló kontextusban mutatják meg, hogy a későmodern én pozícionáltsága nem kizárólag nyelvi tényezők eredménye, a poétikai elemzés során a vizualitás, a térbeliség, a testiség kontextusának feltárása vezet el az individualitás formációinak megértéséhez.

Tapasztalataim szerint a szövegszerveződés későmodern lehetőségeit – ezt József Attila és Szabó Lőrinc a dolgozatban bemutatásra kerülő, tájat, teret, testiséget tematizáló verseinek elemzése során vázolom – nagymértékben meghatározza, bizonyos értelemben felszabadítja az a bölcséleti sokféleség, továbbá a természettudományos és technikai forradalom, valamint az ezzel együtt járó, a képzőművészetben tetten érhető szemléletváltás, amely a 20. század első felét jellemezte. József Attila és Szabó Lőrinc költészetében

különböző változatok jelennek meg ez utóbbi tematika megfogalmazására, amely megszólalásmódok sok esetben teoretikus előzményekhez, premisszákhöz kötődnek. A filozófia (valamint a pszichológia, a pszichologizmus) a költészetre gyakorolt hatását számos helyen említi, hangsúlyozza mind a József Attila-, mind pedig a Szabó Lőrinc-szakirodalom, ezeket az előismereteket a verselemzések gyakran új kontextusba helyezik.

A disszertáció végén található *Appendix (Hagyománytörténés)* amellet érvel, hogy mind József Attila, mind Szabó Lőrinc költészete termékeny hagyományként van jelen a kortárs magyar irodalomban, beszédmódjuk egyes aspektusai fellelhetők a kortárs szövegekben. Lövétei Lázár László és Kukorelly Endre költészete véleményem szerint a későmodern tradíció újragondolásaként is értelmezhető, amely nem jelenti a költői beszédmódok, alakzatok átvételét. Az elemzett szövegek sokkal inkább egy olyan hagyománytörténésre mutatnak rá, amely „talált tárgyként”, a saját kelléktárban elhelyezve hasznosítja a későmodern poétika megoldásait, átstrukturálva és sok esetben felülírva, ellenpontosza azt. A kapcsolódási pontok feltárása nemcsak a két kortárs költő, hanem József Attila és Szabó Lőrinc költészetéhez is közelebb visznek, a harmincas évek lírájára vonatkozó, a disszertáció bevezetésében megfogalmazott kérdésfelvetések létjogosultságáról is jeleznek.

Reményeim szerint a disszertáció kiindulópont a későmodern magyar költészet új aspektusból történő megközelítéséhez.

IV. A disszertáció témakörében megjelent publikációk

Saját kötet

Magánterület (Kritikák, recenziók, tanulmányok). Salgótarján, 2008, BBMKKI (Palócföld Könyvek).

Tanulmányok, kritikák

1. „vonjunk határokat a térben”. Az önértelmezés retorikája József Attila és Szabó Lőrinc költészetében. In Alabán, František (szerk.): *Multikulturalizmus. Teória a prax. Elmélet és gyakorlat*. Bél Mátyás Egyetem, 2011, Besztercebánya (Szlovákia), 27-34.
2. „megzendült a tér”. Térélmény, vizualitás és auditív tapasztalat Szabó Lőrinc és József Attila egy-egy versében. *Parnasszus*, 2009/tél. 94-99.
3. „mérem a téli éjszakát”. A tér és a táj poétikája a harmincas évek magyar lírájában. In: FODOR Péter – SZIRÁK Péter (szerk.): *Szótér. Az Alföld Stúdió Antológiája*. Debrecen, 2008, Alföld Alapítvány, 44-53. (Alföld Könyvek)
4. „Szakadatlan lüktetésben”. A tér és a táj poétikája a harmincas évek lírájában. *Palócföld*, 2008/1. 39-43.
5. Magánterület. Az „én” határvonalai József Attila kései és Szabó Lőrinc harmincas évek végi verseiben. In: KABDEBÓ Lóránt – RUTTKAY Helga – SZABÓNÉ HUSZÁRIK Mária (szerk.): „*Szabad ötletek...*”. Miskolc, 2005, ME – Irodalomtudományi Doktori Iskola – Szabó Lőrinc Kutatóhely, 114-126.
6. „Csak ami nincs, annak van bokra” (Tözsér Árpád: *Csatavirág*) *Palócföld*, 2010/3. 70-72.
7. Átkötések (Angyalosi Gergely: *A minta fordul egyet*) *Műút*, 2009/16. 76-78.
8. Közérzet a kultúrában (Menyhért Anna: *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*) *Palócföld*, 2009/1. 61-63.
9. Patchwork (Szegedy-Maszák Mihály: *Szó, kép, zene. A művészetek összehasonlító vizsgálata*). *Műút*, 2007/4. 79-80.

Konferenciákon elhangzott előadások

1. „*vonjunk határokat a térben*”. *Az önértelmezés retorikája József Attila és Szabó Lőrinc költészetében.* = Multikulturalizmus – elmélet és gyakorlat, Besztercebánya (Szlovákia), 2011, Bél Mátyás Egyetem.
2. „*néma táj*”. *A tér és a táj poétikája a későmodern magyar lírában.* = Magyar Tudomány Napja Konferencia, Salgótarján, 2009, PSZF.
3. „*szakadatlan lüktetésben*”. *A tér és a táj poétikája a harmincas évek lírájában.* = A Szabó Lőrinc életműkutatás jelene konferencia, Bp., 2007, Kodolányi János Főiskola.
4. *Egy helyzetvers fenomenológiája és dialogicitása* (József Attila: *Születésnapomra*) Kabdebó Lóránt köszöntése, Miskolc, 2006, ME – BTK.
5. *A Dunánál-paradigma* = „*Szabad ötletek...*”. Konferencia Szőke György köszöntésére, Miskolc, 2005, ME – BTK Szabó Lőrinc Kutatóhely.
6. *Magánterület. Az én határvonalai József Attila és Szabó Lőrinc harmincas évekbéli költészetében.* = Országos Tudományos Diákköri Konferencia, Bp., 2005, ELTE.
7. *A semmi árnyéka* = „*Fiatal életek indulója*” konferencia, Bp., 2004, PIM.

Fordítások (Szabó Lőrinc német nyelvű levelezéséből)

1. KABDEBÓ Lóránt: *Szabó Lőrinc „pere”*. Bp., 2006, Argumentum.
2. TÓTH Mariann (szerk.): *Szabó Lőrinc környezetének naplói*. Miskolc, 2007, ME–BTK – Szabó Lőrinc Kutatóhely (Szabó Lőrinc Füzetek 8).